

Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık alanındaki faaliyetler

Prof. Dr. Fahri Ovalı

İstanbul'da doğdu. 1979 yılında Darüşşafaka Lisesi'ni, 1985 yılında İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1991 yılında İstanbul Tıp Fakültesi'nde çocuk sağlığı ve hastalıkları uzmanlık eğitimini tamamladı. 1993-2003 yılları arasında İstanbul Tıp Fakültesi Yenidoğan Yoğun Bakım Ünitesi'nde çalıştı. 1996 yılında doçent, 2003 yılında profesör oldu. 2003-2005 yılları arasında Afyon Kocatepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Başkanlığı ve Dahili Tıp Bilimleri Bölüm Başkanlığı görevlerinde bulundu. 2005 yılından itibaren Zeynep Kamil Kadın ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi Yenidoğan Yoğun Bakım Ünitesi Klinik Şefliği görevini yürütmektedir. Editörlüğünü yaptığı 6 kitabı yurtiçi ve yurtdışında yayınlanmış 150'den fazla makalesi bulunmaktadır.

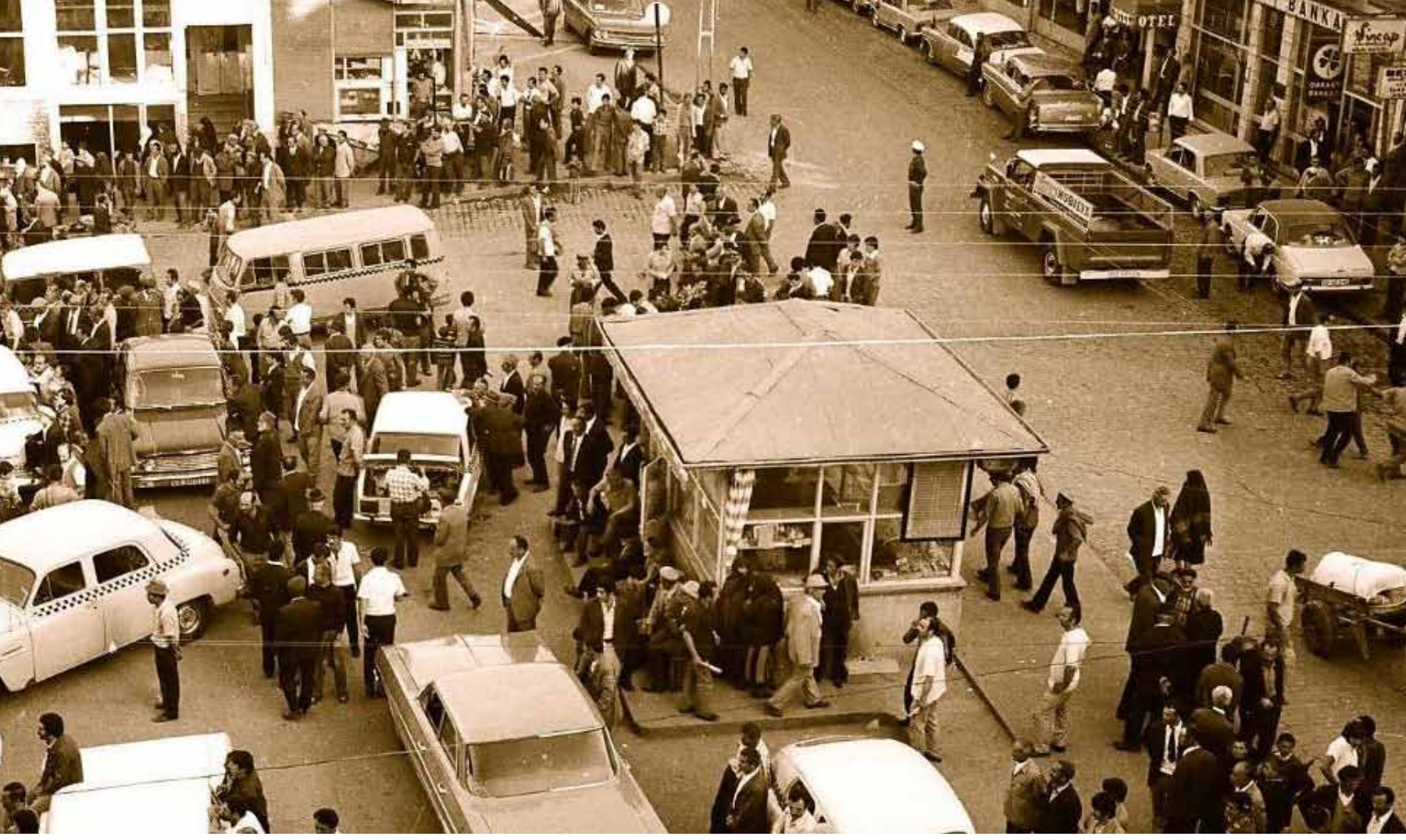
Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlık ile ilgilenen devlet kurumu, Dahiliye Nazırlığı'na (İçişleri Bakanlığı) bağlı bulunan Sıhhiye Umum Müdürlüğü idi. Bu dönemdeki başlıca sağlık sorunları; sıtma, tüberküloz, sifiliz, cüzzam, kolera ve veba gibi bulaşıcı enfeksiyon hastalıklarıydı. Gerek yıllarca uzayıp giden savaşlar, gerekse bu dönemde sosyoekonomik durumun giderek kötüleşmesi,

enfeksiyon hastalıklarına zemin hazırlıyordu. Bu enfeksiyon hastalıklarının Avrupa ülkelerine taşınmasını önlemek için, Avrupalı devletler tarafından 1839 yılında İstanbul limanında bir karantina idaresi kurulmuştu. Bu idare, 1914 yılında Hudut Sıhhiye Müdüriyeti adını almış, 1918 yılında İstanbul işgal edilince adı Beynelmütefikin Sıhhiye Kontrol İdaresi olarak değiştirilmiş, 1924 yılında ise "Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü" adını almış ve değişen fonksiyonları ile günümüze kadar faaliyetlerini aynı binada (İstanbul, Galata'da) sürdürmüştür. Karanti-

na önlemleri, hastalıkların Avrupa ülkelerine bulaşmasını belki önlemişti ancak devlet içindeki mücadele, kısıtlı ekonomik olanaklar nedeniyle sınırlı kalmıştı.

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, 1920 yılında "Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti" kuruldu ve bir süre sonra ismi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti olarak tekrar düzenlendi. İlk Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili, Dr. Adnan Adıvar'dı. Daha sonra sırasıyla Dr. Refik Saydam, Dr. Rıza Nur, Dr. Refik Saydam, Dr. Mazhar Germen ve tekrar

Dr. Refik Saydam bu görevi yürüttüler. Bu vekâlet, Kurtuluş Savaşı boyunca Adana, Gaziantep, İzmir, Balıkesir, Bursa, Kütahya ve Eskişehir gibi illerden ayrılmak zorunda kalan yaklaşık 100 bin kişiyi daha güvenli bölgelere gönderme görevini üstlendi ve bu kişilere yeni yerlerinde yemeklik ve tohumluk vermek, vergi muafiyeti sağlamak gibi faaliyetlerde bulundu. Ayrıca, anne ve babalarını kaybeden çocuklar için de “yetim yurtları” açılarak bu çocukların bakımını sağlama ve çeşitli meslekler öğretmek gibi faaliyetlere girişti. Bu dönemde Atatürk, devletin sağlık politikasını şu şekilde belirtti: “Milletimizin sıhhatini korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu suretle millet fertlerinin dinç ve çalışmaya kabiliyetli, sıhhatli vücutlar halinde yetişmesini temin etmek”(1).

Bu dönemdeki sağlık politikasının esasını tedavi hizmetleri oluşturmaktadır. Bu amaca yönelik olarak öncelikle yasal düzenlemeler yapılmış, serbest hekim ve diş hekimlerinin çalışmaları düzenlenmiş, “Etibba odaları” (tabip odaları) kurulmuştur. Bu dönemde çıkarılan kanunlar arasında, 1928’de çıkarılan 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatların Tarzı İcrasına Dair Kanun ile 1930 yılında çıkarılan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu önemli bir yer tutmaktadır. Bu kanunların birçok maddesi zaman içinde değişmiş olmakla beraber günümüzde halen yürürlüktedir. Bu yasal düzenlemelere paralel

olarak, en önemli sorun olan enfeksiyon hastalıklarının incelenmesi ve mücadele yöntemlerinin belirlenmesi amacıyla 1928 yılında 1267 sayılı kanun ile “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi” kurulmuş, 1931 yılında serum üretim kısmı faaliyete geçmiştir. 1935 yılında da 2767 sayılı Sıtma ve Frengi İlaçları Hakkında Kanun yayınlanmıştır.

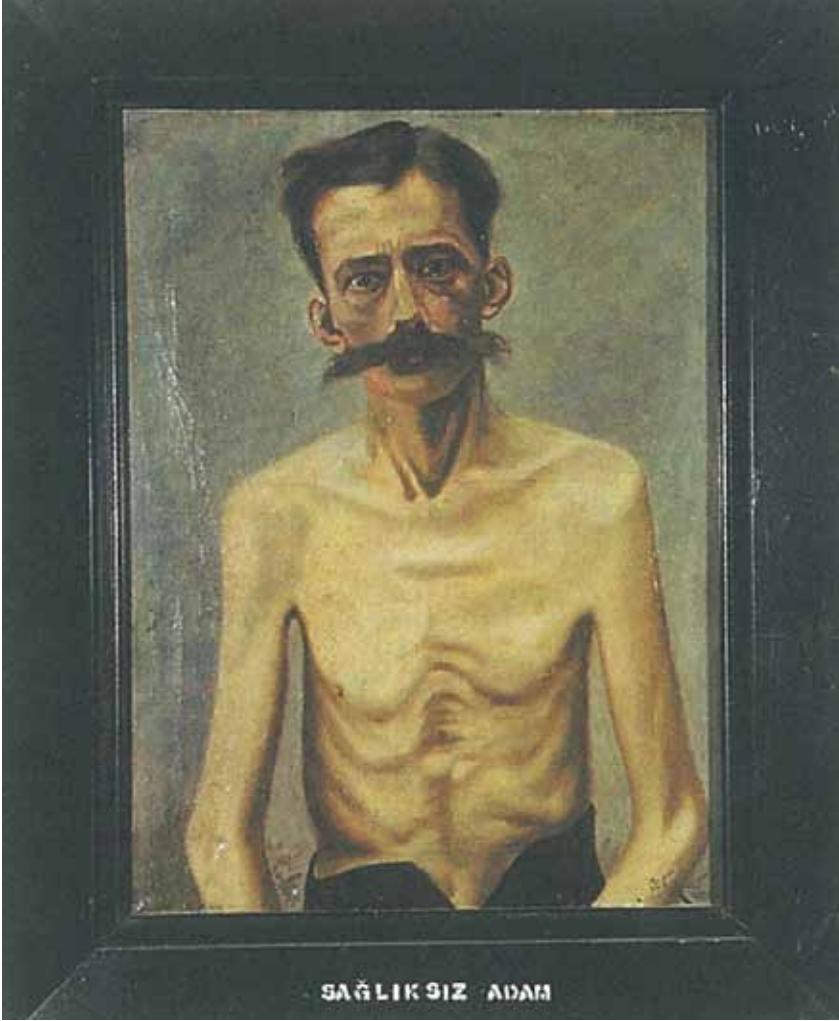
Tıbbiye Mektebi’nde okuyan yoksul çocuklar için 1924 yılında İstanbul’da 200 yataklı bir Tıp Talebe Yurdu açılmış, yurt kadrosu 1929 yılında 300’e çıkarılmıştır. Tıbbiye Mektebi, 1933 yılındaki Üniversite Reformu sırasında Tıp Fakültesi’ne dönüştürülmüştür.

Tedavi edici hekimlik, özellikle enfeksiyon hastalıklarına karşı geliştirilmiştir. O dönemde, ülke nüfusunun yaklaşık yarısını enfekte eden sıtma, “Türk ırkının sağlığını tehdit eden birinci neden” olarak görüldüğü için sıtma ile savaşa büyük önem verilmiştir. Bu dönemde askerliğe elverişli olmayacak derecede ağır sıtmalı olanların yüzde 20, hatta yüzde 40’a kadar çıktığı bölgeler bulunduğu kaydedilmiştir. Öyle ki, 1921 yılında sıtma tedavisi için kullanılan kinin miktarı yaklaşık 250 kilogram iken, bu rakamın 1931 yılında 28 bin 500 kilograma çıkarılması, Sıhhiye Vekâleti’nin en önemli performans kriterlerinden biri olarak gösterilmiştir (Fotoğraf 1). 1925 yılında başlayan sıtma mücadelesinde muayene edilen hasta sayısı 50 bin civarında iken, 1931 yılına gelindiğinde bu rakam da 2 milyon civarına yükselmişti. Ayrıca, çeşitli illerde 11

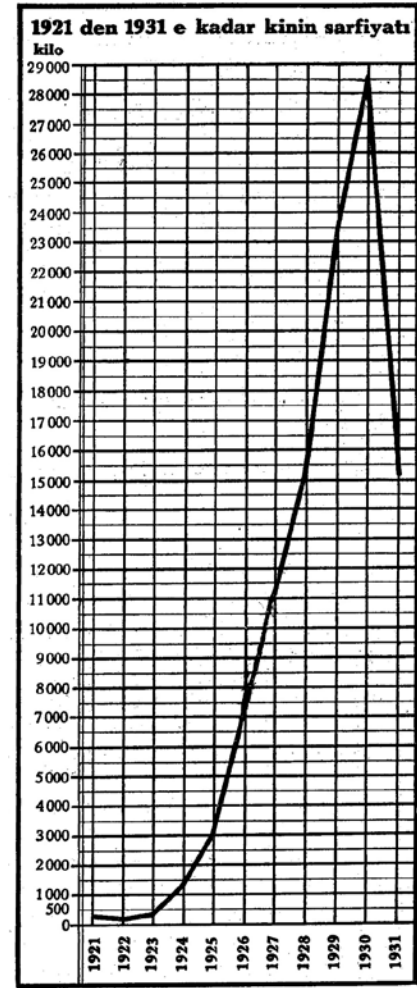
O dönemde, ülke nüfusunun yaklaşık yarısını enfekte eden sıtma, “Türk ırkının sağlığını tehdit eden birinci neden” olarak görüldüğü için sıtma ile savaşa büyük bir önem verilmiştir. Öyle ki, 1921 yılında sıtma tedavisi için kullanılan kinin miktarı yaklaşık 250 kilogram iken, bu rakamın 1931 yılında 28 bin 500 kilograma çıkarılması, Sıhhiye Vekâleti’nin en önemli performans kriterlerinden biri olarak gösterilmiştir.

sıtma dispanseri ve Adana’da sıtma hakkında incelemeler yapmak ve bu konuda bilgili hekimler yetiştirmek üzere de bir Sıtma Enstitüsü kurulmuştur.

Sıtma kadar önem verilen bir diğer hastalık, o dönemde, körlüğün ve görme kaybının en önemli nedeni olan trahomdur.

Fotoğraf 2a: Dr. Hikmet Hamdi tarafından yapılan yağlıboya tablo

Fotoğraf 1: 1921'den 1927'ye kadar Türkiye'ye ithal edilen kinin miktar ve sarfiyatı

Fotoğraf 3: Ankara Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti

Trahomla mücadele fikri 1924 yılında oluşmuş ve yapılan ilk inceleme sonuçları, 1927'de Ankara'da toplanan 2. Milli Tıp Kongresi'nde sunulmuştur. 1925 yılında "körler memleketi" denilen Adıyaman'da açılan 20 yataklı bir hastane ve buna bağlı dispanserleri, özellikle bu hastalığın yaygın olduğu Adana, Gaziantep, Malatya, Urfa, Maraş, Besni, Kilis ve Siverek gibi yerlerde açılan dispanserler izlemiştir. 1930 yılında Adana'da 40 yataklı trahom hastanesi açılmıştır. Ayrıca gezici trahom mücadele araçları ile de diğer illere ve kırsal bölgeye hizmet götürülmeye çalışılmıştır. Hastane ve dispanserlerde gereğine göre 1-2 uzman doktor, bir hemşire, bir sekreter, 2-3 sağlık memuru ve yeterli miktarda hastabakıcı ve hademe görev almıştır. Tüm bu faaliyetleri or-

ganize etmek üzere, 1930 yılında Gaziantep'te Trahom Mücadele Reisliği kurulmuştur. Bulaşmayı önlemek için trahomlu öğrencilerin ayrı okullarda toplanması düşünülmüş, okula başlayacak öğrencilerin muayeneleri sağlanarak trahomlu olanların bu okullara yönlendirilmesi sağlanmıştır. 1933-1934 yıllarında Adana'da 7, Gaziantep'te 6, Kilis'te 4, Besni'de 1, Adıyaman'da 1, Malatya'da 1, Maraş'ta 1, Urfa'da 3, Siverek'te 1 olmak üzere toplam 25 trahomlu okulu bulunmaktaydı. Bu okullara her gün bir sağlık memuru gönderilmiş ve hasta öğrencilerin tedavileri takip edilmiştir.

Tüberkülozla mücadele için 1924 yılında Heybeliada'da 30 yataklı bir sanatoryum açılmış, daha sonra yatak sayısı 125'e çıkarılmıştır. Bu hastane, yakın zamanlara kadar Heybeliada Göğüs Hastalıkları Hastanesi olarak hizmet vermiştir. Ayrıca Ankara, İstanbul ve Bursa'da birer Verem Savaş Dispanseri açılmış ve halka bedava ilaç dağıtılmasına başlanmıştır. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi'nde 1931 yılında ağız yoluyla BCG aşısı üretimi gerçekleştirilmiştir. Yine aynı müessesede 1934 yılında, ülke ihtiyacının tamamını karşılayacak kadar çiçek aşısı üretimi gerçekleştirilmiştir.

Rize ve civarında önemli bir sorun haline gelen ankilostomiasis hastalığı ile mücadele de bu dönemde yapılan tedavi faaliyetlerinden biridir. Bu hastalığa yönelik olarak 1930-1933 yılları arasında bölgeye gönderilen hekimler aracılığı ile yaklaşık 45 bin kişinin bakım ve tedavisi sağlanmıştır.

Bu dönemde yapılan ilginç uygulamalardan biri, Sağlık Müzeleri kurulmasıdır. İstanbul'da 1917 yılında Dr. Adnan Bey (Adıvar) tarafından kurulan Sıhiye Müzesi aracılığı ile halka, hastalıkların vücutta ne gibi rahatsızlıklara neden olduğu ve bunlardan korunmak için neler yapılması gerektiği, değişik şekillerde anlatılmaya çalışılmıştır. Bu müzede yer alan yağlı boya tablolar, hem hekim hem de ressam olan ve Hoca Ali Rıza'nın talebesi olan Dr. Hikmet Hamdi tarafından yapılmıştır. (Fotoğraf 2) Bu müzenin daha sonra 13 ile daha yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Sağlık Müzesi'nde halkı aydınlatmak için yaptırılan yağlı boya resimlerin bir kısmı halen İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü'nde sergilenmektedir. Yine halkı sağlıklı konusunda bilinçlendirmek amacıyla 13 tane "sıhhi ve içtimai" film alınmış ve bu filmlerin halka, orduya, okul öğrencileri

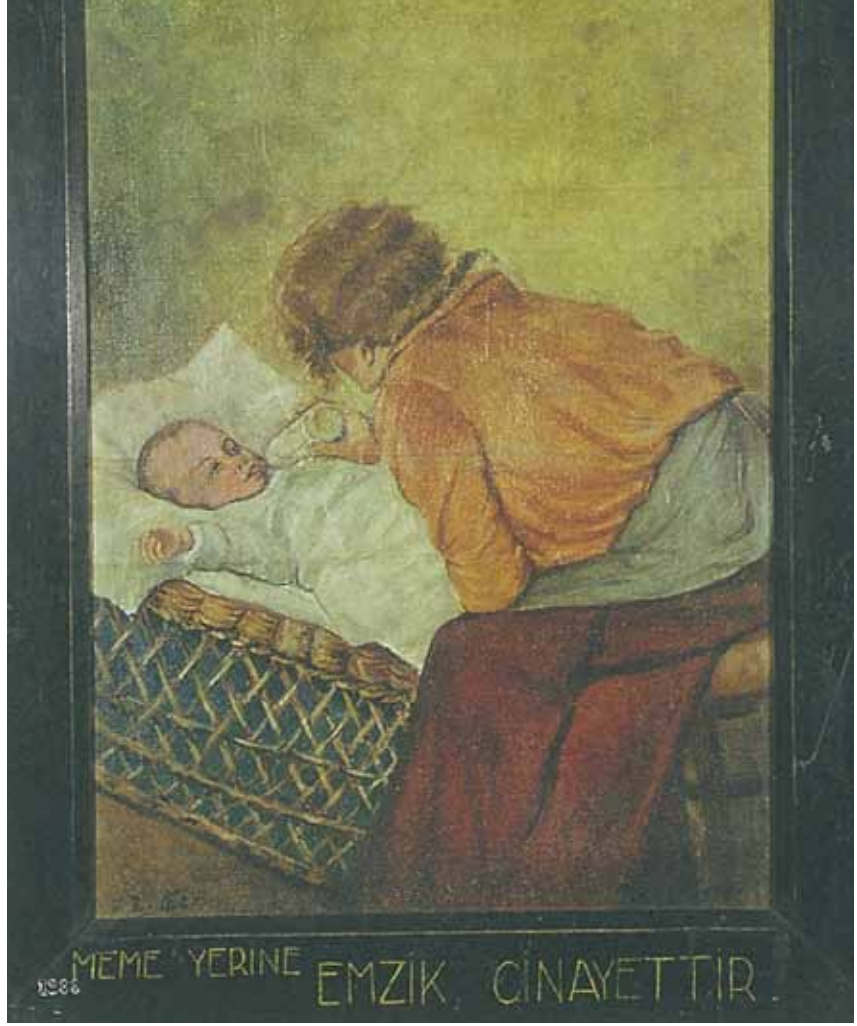
1922 yılında toplam 100 olan hastane sayısı, 1932'de 175'e çıkmıştır. Bu hastanelerdeki yatak sayısı da 1922 yılında 7 bin civarında iken 1932'de 10 bini aşmıştır. 1935'ten sonra ülkemize gelen Alman tıp profesörlerinden bir kısmı, numune hastanelerinde görev alarak bu hastanelerin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir.

ve öğretmenlerine bedava seyrettirilmesi sağlanmıştır.

Hastane yapımları, bu döneme ait diğer önemli faaliyetlerden biridir. 1922 yılında toplam 100 olan hastane sayısı, 1932'de 175'e çıkmıştır. Bu hastanelerdeki yatak sayısı da 1922 yılında 7 bin civarında iken 1932'de 10 bini aşmıştır. Özellikle Ankara, Sivas, Diyarbakır ve Erzurum'da açılan numune hastaneleri, tüm branşlarda hizmet veren ve "örnek olan" hastaneler olarak planlanmıştır (Fotoğraf: 3) Bu hastaneleri desteklemek amacıyla 150 ilçe de her biri beşer yataklı dispanserler açılmıştır. Ayrıca, özel idare ve belediyeler tarafından da 189 adet dispanser açılmıştır. Buralardaki yatak sayıları da 1922 yılında 185 iken, 1932'ye gelindiğinde bin 300'ü aşmıştır. 1935'ten sonra ülkemize gelen Alman tıp profesörlerinden bir kısmı, numune hastanelerinde görev alarak bu hastanelerin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Osmanlı döneminde yalnızca İstanbul'da bulunan ve "Daülkelp Tedavihanesi" adı verilen kuduz tedavi merkezine ilaveten Sivas, Erzurum ve Diyarbakır'da birer kuduz tedavi merkezi açılarak kuduz tedavisinin yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. 1933 yılında Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi'nde kuduz aşısı üretiminin başlaması, kuduz mücadelesini kolaylaştırmıştır.

Bu dönemde Sıhhiye Vekâleti'nin çalışmalarına yardım eden iki kuruluş bulunmaktadır. Bunlar Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) ve Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu)'dur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı devleti zamanında kurulmuş ve Meşrutiyet devrinden itibaren başlayarak yoğun savaşların olduğu bir dönemde çok önemli faali-

Fotoğraf 2b: Dr. Hikmet Hamdi tarafından yapılan yağlıboya tablo

yetlerde bulunmuştur. O dönemde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti olan ismi, Lozan Anlaşması'ndan sonra Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. Lozan Anlaşması'ndan sonra da kuraklık, açlık, deprem, sel gibi doğal afetlere maruz kalan halka yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 1919 yılından 1931 yılına kadar yaptığı harcamalar 8 milyon lira civarındadır.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ise 1921 yılında, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında yetim kalan çocuklara sahip çıkılması ve bakılması amacıyla kurulmuştur. 1932'ye gelindiğinde 490 şubeye kadar ulaşmış ve gelir getirecek birçok bina ve akara sahip olmuştu. Cemiyet, anasız ve babasız çocuklar için "Ana Kucağı" adı verilen kurumlar, gündüzleri işe giden işçi anne çocukları için "Bakım evleri", çocuklara temiz süt sağlamak için süthaneler ve süt damlaları ile çocuk bahçeleri, çocuklar ve anneleri için hamamlar ve banyolar açmıştır. (Fotoğraf 4) Ayrıca çocukların tıbbi bakımları için muayenehaneler açılmış ve buralarda uzman hekimler ve diş hekimleri çalıştırılmıştır. Cemiyetten her yıl ortalama 100 bin çocuğun yararlandığı belirtilmektedir. Çocukların "ahlaklı bir

Fotoğraf 4: "Ana Kucağı" adlı kurumda kimsesiz çocukların bakımı

şekilde yetiştirilmeleri " için, çocuklara yönelik çeşitli yayınlar da çıkartılmıştır. 23 Nisan'ın Çocuk Bayramı olarak ilan edilmesi de, çocuklara çevrilen dikkatlerin artmasına neden olmuştur

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan bu sağlık faaliyetlerini bilmek, nerelerden nerelere geldiğimizi göstermesi açısından son derecede önemlidir.

Kaynaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtları, 1 Mart 1922

Tarih, IV. Cilt, Maarif Vekâleti yayınları, Ankara, 1934

Altıntaş A. Tombak dergisi, 1998; 18: 36-44

Hot İ, Ülkemizde trahom ile mücadele. Turk Klin Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi, 2003; 11: 22-29